

IRENA SAWICKA

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk

ORCID: 0000-0003-1426-8211

Българско-македонско-гръцки фонетичен микроареал

Абстракт: Статията разглежда фонетичния микроареал, разположен в източната част на Егейска Македония. Фонетичните особености на това област са резултат от гръцката, българската и македонската конвергенция.

Ключови думи: балканска фонетика; ареални изследвания

През последните години работя по няколко македонски теми, включително една диалектна (Савицка, Цихнерска 2018), която се оказа много плодотворна. Тя позволи, наред с другото, да се прецизират географските обхвати на много фонетични характеристики и посочи съществуването на няколко фонетични микроареала.

Егейска Македония се оказа най-интересна в това отношение. Смесените или преходните области между славянските езици са много по-малко интересни. В южната част на славянските езици преходните области обикновено са много широки и един език постепенно се превръща в другия, така че в много случаи не е възможно да се определи принадлежността на един диалект към определен език въз основа на езикови особености. Западна България и почти цяла Северна Македония са осеяни с гранични изоглоси (вж. напр. Ивич 1956). Павле Ивич се позовава на морфо-синтактичните особености, а разпределението на фонетич-

ните особености е малко по-различно – в него преходната област обхваща Западна България и само малка част от източна Северна Македония. Освен специфичната историческа ситуация на Балканите (многобройните миграции), това се дължи на факта, че действителната фонетична типологична граница отделя източнобългарските диалекти от западнобългарските (и сръбския и македонския). Тази граница разделя славянската езикова област на югозападна част, с по-прецизно произношение, лишено от редица комбинаторни явления, и североизточна част, типичните фонетични черти на която са в частност многобройни палатализации (фонологични и комбинаторни) и така наречените редукции на неударените гласни (вж. Савицка 2001). Тази граница между славянските езици може да се обясни също и в европейска перспектива. Роман Якобсон предлага типологично разделение на европейска (западна) и евразийска (източна) фонетика, към която принадлежат и някои славянски езици (срв. Якобсон 1962). Той взема предвид преди всичко акцентната политония и палаталност, но тук могат да се добавят и други фонетични характеристики, като например наличието на веларно произношение на твърдата латерална съгласна и др.

Много по-интересни са областите, съседстващи с неславянските езици. Ефектите от фонетичната конвергенция често са изненадващи, тъй като влиянието на чуждия диалект е чисто фонетично, основава се на слуха и понякога чуждите звуци автоматично се прехвърлят върху славянския диалект, като предизвикват системно неразбираеми, хаотични явления и много разновидности на произношението. Чисто системната конвергенцията – фонологичната, е много по-рядка.

Егейска Македония е твърде мултиетнична, но разбира се гръцкият елемент доминира поради нейния формален статус и престиж, което води до еднопосочна конвергенция. Независимо от това, и други диалекти (славянски, албански, аромански, мегленоромански, турски, езикът на гръцките преселници от Мала Азия) също допринасят за създаването на местна фонетика и, наред с всичко друго, са решаващи за това кои гръцки черти ще бъдат придобити от даден негръцки диалект.

Славянските диалекти на Егейска Македония в различните ѝ части са усвоили различни черти на гръцката фонетика, което, наред с всичко друго, влияе и на тяхното разнообразие. Например в Западна Македония назалността на старите носови гласни е частично запазена и има неетимологични преназализации на оклузивни, тъй като в западна Егейска Македония са запазени гръцките преназализации на оклузивни, а в източна Егейска Македония няма почти никаква следа от тях, защото в местните гръцки диалекти преназализациите са изчезнали.

Като резултат от такива обстоятелства се образуват микроареали със специфични, индивидуални типологични характеристики. Един от тези фонетични микроареали е именно областта на македонските, българските и гръцките диалекти, която включва югозападната част на България и малка част от югоизточна Северна Македония. Така че това е най-югоизточната славянска експозиция.

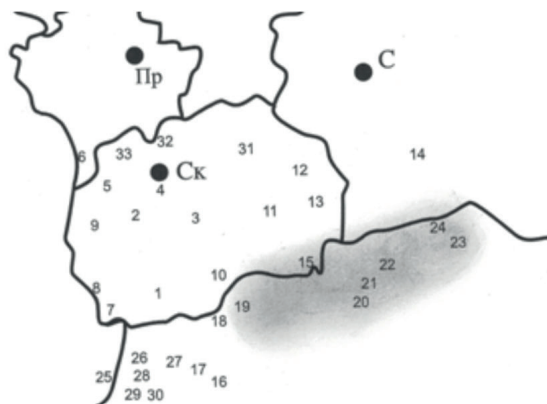
Тази област се отличава с три важни фонетични характеристики: прогресивна палатализация, слаба редукция на неударените задни гласни и двойно акцентиране на думите.

Ето приблизителните диапазони на тези признаци:

Карта 1. Насищане с палаталност. Затъмнената зона бележи силно насищане с асимилативна палаталност. В областта, обособена с пунктирна линия, няма звук [ɲ]. (Източник: Савицка, Цихнерска 2018, карта 17 там).

Карта 2. Поява на палатални съгласни в края на думата или пред съгласна, където в останалите западнобългарски и македонски диалекти има твърди съгласни. (Източник: Савицка, Цихнерска 2018, карта 18 там).

Тази характеристика понякога опционално се среща също на север до определената зона, на територията на Пиринска Македония. Прогресивната мекост на съгласните обикновено е нефункционална или се редува с [j], напр. [majka]/[masa], [bexme]/[beʃme].

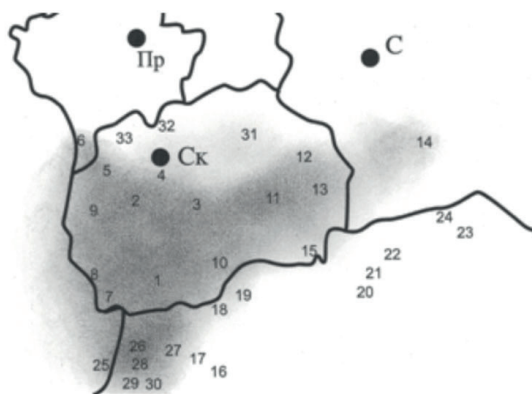
Южната част на въпросния микроарел се отличава със специфични звуков характер на *v. И в българския, и в македонския тази съгласна принадлежи към класа на сонантите (поради акустичните ѝ свойства и функцията в текста). Сонантният характер [v] е запазен само в малка част от Северна Македония, около Скопие, и в югоизточната част на Егейска Македония, където освен това фонетичният характер на сонанта се е променил (или е запазил предишния си характер).

Карта 3. Затъмнената зона определя обхвата на звука близък до [w] (като еквивалент на [v]). Местата на поява на [w] като еквивалент на [ɫ] са маркирани с триъгълници. (Източник: Савицка, Цихнерска 2018, карта 22 там).

Редукциите на неударените гласни имат много по-голям обхват. Те обикновено са слаби, незадължителни и засягат само задните гласни. Понякога се срещат и в Пиринска Македония.

Карта 4. Слабите редукции се наблюдават в незатъмнената зона (Източник: Савицка, Цихнерска 2018, карта 13 там).

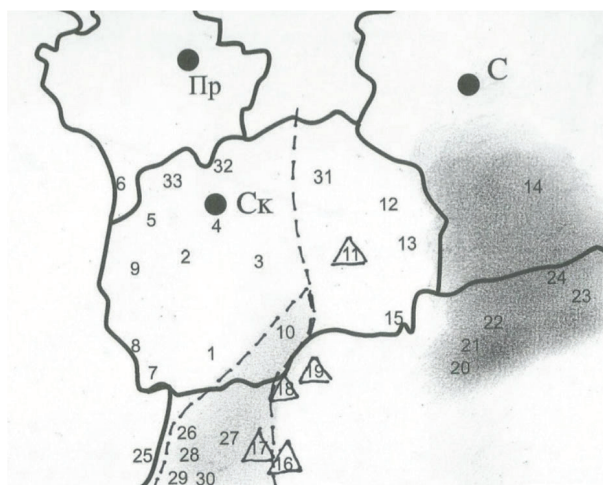
Следващата характеристика, свързана с обсъждания микроареал, е двойното акцентиране на по-дълги думи – явление, известно в гръцката и българската диалектология. Акустично и двата акцента не се различават по отношение на експлицитността. Двойното ударение удовлетворява изискванията за ритъм, като добавя един (обикновено начален) акцент към по-дългите думи. В България двоен акцент има в Пиринска Македония и рупските диалекти, виж: „В някои родопски говори, като чепинския, и в някои западни рупски говори, като разложкия (...) думи са с по две главни ударения, които придават осдобен ритмичност на речта: *йáреби́ца, кáтери́ца* (...)” (Стойков 2002: 224). В *Диалектен атлас* (2001) на проблема на двойното акцентиране са посветени три карти: A51 ([gr'adov'ete], [s'inov'ete]), A52 ([v'olov'ete]) и A55 ([k'osatʃ'ite]). Според македонската диалектология тук има силно вторично ударение. Той не се отбелязва редовно в описанията. Според Ронел Александер (1995) тук е налице с ареален феномен.

Гръцкото ударение също е морфологично и следователно подвижно, но е ограничено до последните три срички. В Егейска Македония често има тенденция към стабилизиране на мястото на ударението на третата сричка от края, особено в спрежението. Промените в мястото на ударението са резултат от присъединяването на флексивни окончания и присъединяването на клитични морфеми. Това увеличава броя на сричките в акцентната единица и, особено когато основното ударение пада върху последната сричка, се появява допълнително ударение върху първата сричка. В гръцката диалектология допълнителното инициално ударение се нарича колонално ударение – то се запазва в различна степен в цяла Егейска Македония (остават или и двете ударения, или само оригиналното ударение, или – най-често – само вторичното ударение). Колонално ударение е запазено, наред с други, в западна Егейска Македония (въз основа на консултации с професорите Марианна Маргарити-Ронга и Христос Цицилис), но за разлика от източната част на региона, то не се появява в славянските диалекти. Колонално ударение се открива, *inter alia*, в района на Кастория (Папанастасиу, Пападаму 2013).

В славянските диалекти силно двойно ударение се констатира в България и Гърция в района на Драмско и Серско, напр. [g'əsɪn'icɫ], [k'ərkaɫ'ackɫ], [k'l'aden'ec], [k'azvam'e], [pr'aznuv'alo s'e e]. В Пиринска Македония двойното ударение най-често се свързва с добавянето на

клитични морфеми и често се среща в само трисрични думи (Александер 2004).

Карта 5. Видове ударение. Вляво от пунктираната линия има стабилизирано ударение върху определена сричка (пенултима или антепенултима). Вдясно от пунктираната линия ударението е свободно. В триъгълника, в долната част на картата, ударението е свободно, но с ясна тенденция към стабилизиране върху предпоследната сричка. С малки триъгълници са маркирани местата, в които ударението не може да пада върху последната сричка. В затъмнената зона има двойно акцентиране. (Източник: Савицка, Цихнерска 2018, карта 12 там).

Феноменът на двойното ударение е добре изследван в българската лингвистика (срв. Колев 2004, където са събрани повечето възгледи по този въпрос). Сред причините, които не се изключват взаимно, се посочват: влияние на гръцкото колонално ударение и директна реакция (без посредничеството на гръцки) на твърде дълги метрични стъпки. Като цяло това може да е незавършен преход между морфологично регулирано ударение и стабилизация на ударение върху конкретна сричка. Зоната с двойното ударение бавно се свива.

Двойното ударение се среща в по-широк ареал на България, отколкото е посочен приблизително на картата (дори се среща в североизточната част на България), но това не е същото явление. Според Ронел Александер (2004) става дума за две различни акцентни системи: 1. На-

личието на две еднакви ударения в една дума, чиито място се определя от ритъма на метричната стъпка (югозападна България), 2. Появата на вторично ударение, което е свързано със конкретни морфологични форми, по-специално с определени клитични форми. Този тип се среща в различни разновидности на различни места в България и не е свързан с разглеждания тук тип двойно акцентиране.

Всяка от тези характеристики има малко по-различен обхват, но всички те се срещат в източна Егейска Македония, създавайки фонетичен микроареал. Тези характеристики се разпространяват в различни посоки, създавайки определени периферни зони на района – места, характеризиращи се само с някои от споменатите характеристики.

Цитирана литература

- ALEXANDER R., 1995, The Balkanization of Wackernagel's Law, *Indiana Slavic Studies* 7, с. 1–8.
- Александер 2004: Alexander R., 2004, The scope of double accent in Bulgarian dialects, В: *Revitalizing Bulgarian dialectology*, Под ред. на R. Alexander, V. Zhobov, София, с. 193–210.
- Диалектен атлас 2001: *Български диалектен атлас (обобщаващ том)*, София.
- Ивич 1956: Ивић П., 1956, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад.
- Колев 2004: Kolev V., 2004, Dialectal accent shifts and double accent in the Bulgarian linguistic region, В: *Revitalizing Bulgarian dialectology*, Под ред. на R. Alexander, V. Zhobov, София, с. 215–226.
- Пападаму, Папанастасиу 2013: Papadamou E., Papanastasiou G., 2013, The position of Northern Greek dialects of Kastoria among the modern Greek dialects, В: *Studies in Modern Greek dialects and Linguistic theory*, Под ред. на Janse M., Joseph B., Ralli A., Bağrıaçık M. Proceedings of the 5th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (Ghent 20–22 september 2012), с. 389–401.
- Савицка 2001: Sawicka I., 2001, *An outline of the phonetic typology of the Slavic languages*, Toruń: Nicolaus Copernicus University.
- Савицка, Цихнерска 2018: Савицка И., Цихнерска А., 2018, Местото на македонската фонетика во рамките на словенскиот и на балканскиот јазичен свет, Скопје: МАНУ.
- Стойков 2002: Стойков Ст., 2002, *Българска диалектология*. София.
- Якобсон 1962: Jakobson R. 1962, *К характеристике евроазиатского языкового союза*, В: *Selected writings I*, Mouton & 's-Gravenhage, с. 144–202.

Bulgarian-Macedonian-Greek phonetic microareal

(s u m m a r y)

The article discusses the phonetic microareal located in the eastern part of the Aegean Macedonia. The phonetic features of this area are the result of Greek, Bulgarian and Macedonian phonetic convergence.

K e y w o r d s: Balkan phonetics; areal studies